

Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat

JANE C. KRONICK*

Graduate School of Social Work and Social Research, Bryn Mawr College, USA

Alternative Methodologies for the Analysis of Qualitative Data

Abstract: Three different methodologies exist to analyse data which is in the form of verbal texts. They are content analysis, the Glaser-Strauss constant comparative method of grounded theory, and text interpretation in the hermeneutic tradition. This article briefly reviews content analysis and the constant comparative method. More detailed instructions for text interpretation, for which relatively few explicit specific directions exist in the literature, are developed. The appropriate use of each methodology is discussed.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 1: 57-67)

V sociálních vědách je k dispozici obrovské množství zdrojů dat, jež jsou ve formě psaných textů. Patří mezi ně například dlouhá nebo nestruturovaná interview shromážděná při terénním výzkumu, poznámky a nahrávky rozhovorů v antropologii, osobní dopisy a deníky, nahrávky a transkripce terapeutických sezení s klienty v psychiatrii, zprávy agentur, zápisy ze schůzí, zprávy komisí a nahrávky parlamentních debat. V některých typech výzkumů, například v analýzách politik, mají takové dokumenty význam dokonce zásadní. Nejsou-li ovšem zdroje dat tohoto druhu podrobeny některému typu formální analýzy, je jejich využití omezeno pouze na ilustrativní příklady. Jako pečlivě analyzovaná evidence, z níž se tvoří důkazní argumenty, však sloužit nemohou.

Existují tři druhy formální metodologie analýzy psaných textů. Jsou to obsahová analýza, Glasser-Straussova metoda konstantního srovnávání (*The Glasser-Strauss constant comparative method*) a hermeneutická interpretace textu. Každá z těchto metodologií slouží k jinému účelu. Nejobvyklejší z nich je formální obsahová analýza, což je, jak známo, technika měření, která umožňuje testování teoreticky podložených hypotéz. Glaser-Straussova metoda je určena k tomu, aby se z psaných textů teorie vytvořila nebo vyvodila. Hermeneutická interpretace textu umožňuje hlubinné porozumění významu dokumentu zásadní důležitosti.

Formální obsahová analýza

Obsahová analýza, jak ji vyvinul Bernard Berelson ve čtyřicátých letech [Berelson 1952], byla původně určena k analýze obsahu masmédií. Od té doby se však její využití rozšířilo i do společenských věd a i do humanitních oborů [Holsti 1969]. Obsahová analýza je v prvé řadě měřicím nástrojem, který umožňuje převod verbální komunikace do měřitelných proměnných.

Obsahová analýza patří do pozitivistického modelu empirického výzkumu. Jako všechny výzkumné nástroje v této tradici předpokládá existenci logicky vytvořené teorie

*) Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Prof. Jane C. Kronick, PhD., Graduate School of Social Work and Social Research, Bryn Mawr College, 300 Airdale Road, Bryn Mawr, PA 19100-1697, fax + 1 610 520 2655, e-mail jkronick@brynmaur.edu

ve formě obecných tvrzení a odvozených hypotéz. Tyto hypotézy jsou výroky o vztahu mezi proměnnými. Technika obsahové analýzy umožňuje měření těchto proměnných v psaném textu. Psaný text je v obsahové analýze považován za totéž, co přináší výzkumné šetření, neboť text jsou vlastně data, jež umožňují měření proměnných, které jsou pro daný výzkum zásadní. Cílem obsahové analýzy je extrakce proměnných z textu v měřitelné podobě.

Obsahová analýza vyžaduje ze strany výzkumníka celou řadu rozhodnutí. (Pro přesný návod, jak obsahovou analýzu provádět, srovnej např. [Krippendorff 1980].) První rozhodnutí se týká jednotky analýzy: mohou to být jednotlivá slova, slovní spojení, věty nebo celé části textu. V ideálních podmínkách je dalším krokem sestavení slovníku, s jehož pomocí lze přiřazovat možné výskyty proměnných ve specifických slovních formách v textu k jednotlivým kategoriím znaků. Ve zbývajících částech postupu pak vybíráme a přiřazujeme slova z textu proměnným, které nás zajímají.

V rané fázi vývoje počítačů byl vyvinut poměrně značně univerzální počítačový program, který měřil velké množství různých sad proměnných. Program vyvinul Stone [1966] se svými kolegy a nazval jej *General Inquirer* (Všeobecný výzkumník). Program, obsažený ve druhém díle *General Inquirer*, je zajímavý pro všechny, kteří jsou znepokojeni množstvím rozhodnutí požadovaných v obsahové analýze. Program je sestaven ze tří částí. Po specifikaci jednotky analýzy nalezneme první část programu v textu slova nebo slovní spojení, která odpovídají příslušným proměnným a vytvoří z nich soubor. Zbytek textu je od tohoto okamžiku ponechán stranou. Druhá část programu spojuje tato slova do kategorií proměnných podle slovníku, který jsme si dopředu vytvořili a jenž se stal součástí programu. Na konci této části programu vznikne soubor dat, která měří požadované proměnné. Poslední část programu podrobuje tyto proměnné formálnímu statistickému testování hypotéz.

Jak je zřejmé, obsahová analýza je především měřicí nástroj – je metodou konverze verbálního textu na měřitelné proměnné. Nejenže je to metoda používaná v rámci pozitivistické tradice výzkumu, ale je to především kvantitativní technika, protože konečným výsledkem jsou proměnné měřené takovým způsobem, aby mohly být podrobovány kvantitativní statistické analýze. Procedury pro zpracování velkého množství informací sledují stejná pravidla jako jiné druhy výzkumu. Pokud jsou dokumenty nepřiměřeně dlouhé, nebo pokud existují ve velkém počtu, pak je vhodné provést náhodný výběr a použít nástrojů statistické inference k tomu, abychom mohli výsledky z takto získaného výběrového souboru zobecnit na celý základní soubor dokumentů. Tak jako i při jiném způsobu měření i zde musí být splněna kritéria reliability a validity měření.

Ve všední výzkumné praxi jen málo výzkumníků sestavuje při obsahové analýze slovník před tím, než ji začnou aplikovat. Častěji bývá sestavován až v průběhu analýzy, kdy se vedou pečlivé záznamy o tom, jak byla slova přeměněna do měř jedné nebo jiné kategorie příslušných proměnných. V těchto případech by měl slovník vzniknout na konci analýzy, měl by však být podroben testům jak z hlediska reliability, tak validity.

Glaser-Straussova metoda

Glaser-Straussova metoda konstantní komparace byla vyvinuta v šedesátých letech jako reakce na konkrétní problém vývoje teorie – totiž na nedostatek korespondence abstraktně vytvořené teorie s empirickým prostředím, pro něž byla aplikována. Glaser-Straussova metoda je metodologie pro generování nebo vyvození abstraktní teorie z em-

pirických dat, jimiž jsou ovšem v tomto případě psané záznamy. Podobně jako obsahová analýza i Glaser-Straussova metoda předpokládá pozitivistickou vědeckou orientaci, ale zaměřuje se na jiný úkol, a sice spíše na vytvoření teorie než na její testování. Jelikož účelem Glaser-Straussovy srovnávací analýzy je vyvození teorie, která je teprve později podrobena formálnímu empirickému testu, jsou pravidla pro její testování volnější. Dokumenty nemusí být analyzovány vyčerpávajícím způsobem, naopak mohou být v kterékoliv chvíli odloženy, universum nemusí být pečlivě a přesně stanoveny a ani prvky textu nemusí být náhodně vybírány, nýbrž mohou být voleny záměrně vzhledem k bohatosti jejich obsahu.

Postup Glaser-Straussovy analýzy byl původně uveden v roce 1967 v díle *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Přesná pravidla tohoto postupu a jejich příklady byly rozvíjeny v dalších svazcích stejných autorů. Samotný postup může být asi nejlépe popsán jako proces hledání. Veden jasným záměrem vytvořit teorii v určité oblasti, hledá badatel v textu výskyt relevantního materiálu. Tímto relevantním materiálem jsou znaky, jejichž výskyt výzkumník zaznamenává. Přitom si bedlivě všimá, s jakými dalšími znaky se sdružují. Pozornost se soustřeďuje na nalezení vztahů, které jsou doloženy pravidelnostmi, při nichž se určité kategorie jedné proměnné vyskytují společně s kategoriemi jiné proměnné. Výzkumník tak tvoří hypotézy během toho, jak se pohybuje v textu. Pokud už text neposkytuje další nové informace, jeho analýza končí a výzkumník se přesune k textu jinému. Ve chvíli, kdy jsou kategorie proměnných „saturovány“ a vztahy vyčerpány, je analýza textu hotova. Výzkumníkovi pak zbývá úkol dotvořit teorii. To zahrnuje jednak finální formulaci abstraktních tvrzení, která se vynořila z hypotéz, jednak formální seřazení nalezených vztahů mezi proměnnými. Na konci analýzy by měla existovat formální teorie, jež je přiměřená a vhodná pro svět, který má vysvětlit.

Glaser-Straussova metoda byla velmi populární metodou pro zacházení s psaným materiálem. Byla také hodně zneužívána, v některých případech se stávala výmluvou pro nedokonalý a špatně sestavený výzkum. Je proto třeba zdůraznit, že tato metoda představuje nástroj pro tvorbu teorie a měla by být proto použita pouze pro výzkumy s tímto záměrem. Jejím konečným produktem by měla být abstraktní teorie připravená pro formální test na jiných datech (pravděpodobně s použitím obsahové analýzy).

Interpretace textu podle hermeneutické tradice

V posledních letech vzrostlo přejímání výzkumných metod mezi jednotlivými vědními disciplínami a došlo ke znovuoživení zájmu o hermeneutickou tradici, která inspiruje práci našich literárních kolegů. Tato alternativní, humanitní nebo interpretativní tradice je přítomna ve společenských vědách od jejich vzniku. Má své kořeny v německé filozofii, ve společenských vědách pak v díle Karla Mannheima. Ovlivnila metodologické práce Maxe Webera jakož i Simmelovy úvahy o interpretaci. Jde o přístup, který zdůrazňuje hluboké porozumění materiálu, který máme k dispozici. Klade důraz na uvědomování si vzájemného propojení „faktu“ a „hodnoty“ a na hledání významu uvnitř materiálu v kontextu, v němž vznikl. Tuto orientaci v různé míře reflektují některé tradice ve společenských vědách. Patří k nim zúčastněné pozorování v antropologii a sociologii, „chápací“ (*verstehen*) sociologie W. I. Thomase a F. Znanieckého, rané komunitní studie R. E. Parka, L. Wirtha a jejich kolegů ve Spojených státech a také novější práce R. Bellaha a W. Sullivana. Ze současných autorů píšících o interpretativních společenských

vědách jsou to především Evropané, zvláště němečtí vědci Jürgen Habermas a Hans Gadamer stejně jako Paul Ricoeur z Francie.

Pro vědce v oblasti společenských věd je hermeneutická metoda interpretace psaného textu analytickým nástrojem, který je za určitých okolností velmi užitečný. Protože se jedná o přístup extrémně časově náročný, vyžadující plnou pozornost badatele, a jenž je zaměřený pouze na jediný text, není to metoda obecně použitelná. Je to spíše nástroj vhodný tehdy, když má badatel dokument zvláště zásadního významu, jehož dokonalé pochopení je pro výzkumné úsilí klíčové. Jelikož je to přístup, jenž je zakotven v principu hermeneutiky, vyžaduje přinejmenším dočasné opuštění pozitivismu ve prospěch úplného a vyčerpávajícího porozumění momentům, které jsou ukryty v určitém textu.

Jelikož se metodám interpretace dokumentů učíme především od humanitních oborů, existuje v našich vědách jen málo metodologických návodů, byť samotné literatury o interpretaci je v humanitních vědách mnoho. V následující části statí přináším některé postupy, které jsou pokusem o vytvoření metodologie a návodu, jak hermeneutickou analýzu provádět.

Společné charakteristiky

Oba analytické rámce, interpretativní a pozitivistický, sdílejí tři společné požadavky. Za prvé, každá analýza vyžaduje „problém“ nebo sadu otázek, které ji následně vedou. Na dokument se pak díváme jako na zdroj, jenž může být předmětem mnoha různých analýz. Kterákoliv z nich si proto musí nejdříve položit otázku, o níž si myslí, že může být z dokumentu zodpovězena.

Za druhé, v obou metodologických rámcích musí být výběr dokumentu ospravedlněn. Zásady pro jeho ospravedlnění se však budou v každém z rámců lišit. Pozitivistická tradice bude texty pravděpodobně ospravedlňovat na základě důvodu, že jsou reprezentantem nebo náhodným výběrem toho, co je dostupné. Interpretativní přístup vyžaduje texty, jež jsou důležité samy o sobě, to znamená, že to jsou texty, které samotné mají mimořádnou důležitost.

Za třetí, žádná orientace na textovou analýzu není možná bez teoretického rámce, bez orientace podložené hlubokými znalostmi a bez otázek, které mají v rámci určité školy svůj význam. I tak volná metodologie, jakou je interpretativní přístup, vyžaduje hluboké vědecké poznatky, neboť se spoléhá na adekvátní porozumění kontextu a na zdůvodněné odmítání jiných, alternativních vysvětlení.

Co vědcům v oblasti společenských věd působí problémy

Pro vědce v oblasti společenských věd, který nemá dostatek tak důkladného školení v interpretaci, jaký nabízejí studijní programy vyšších ročníků humanitních oborů, může být snaha používat interpretativní metodologii frustrujícím zážitkem. Jeho frustrace bude navíc zesilována rozdílností textů v naší disciplíně ve srovnání s texty humanitních věd. Mnoho textů, které jsou analyzovány ve společenských vědách, nemá autora. Neexistuje žádná „hlavní myšlenka“, není tu ani úmyslné vytvoření kritických momentů, a nejspíš ani skutečný závěr nebo rozuzlení textu. Jelikož autora nelze často identifikovat, přestává být otázka „autorova záměru“ smysluplnou. Nemá smysl ani tehdy, když je text přepisem událostí, jak se postupně odvíjely, nebo pokud je dokument dílem více lidí. Absence jediného autora nejenže činí hlavní otázku interpretace – autorův záměr (intenci) – irele-

vantní, ale také uvádí v pochybnost integritu textu. A významové hranice textu se do jisté míry stávají arbitrárními.

Tyto problémy ztěžují objasnění formálních pravidel pro interpretaci textu. Většina literatury o interpretaci textu bere za východisko jednu nebo druhou z těchto premis, tedy že buď známe autora textu, nebo že text má vlastní integritu, které musíme porozumět [srovnej například Hirsh 1967]. Pokusme se nicméně sestavit některá pravidla a postupy textové interpretace.

Výběr textu

Metoda interpretace není vhodná, pokud nemáme text, který je sám o sobě velmi důležitý. Může jím být třeba zvláště dobrý reprezentant zastupující celou třídu textů – např. vynikající klinické interview. Nebo to může být text, jenž mohl sehrát významnou roli ve vývoji lidských záležitostí – např. některé z politických proklamací, které po určité období ovlivňovaly legislativní aktivitu.

Analýza textu v interpretativním rámci je pracovní velmi náročná záležitost a je to žel metoda, která nemůže být svěřena výzkumnému asistentovi. Proto výzkumník, který tuto metodu používá, musí být připraven na skutečnost, že většinu práce bude dělat sám a že mu tato práce zabere spoustu času. Z tohoto konstatování vyplývá, že text, jenž bude předmětem analýzy, by měl být pečlivě volen. Pečlivá volba textu je ale důležitá ještě z jednoho důvodu: musí jít o takový text, který stojí za všechnu tu intenzivní a náročnou analýzu, kterou budeme aplikovat. Záměrem interpretativní analýzy textu je plné porozumění jeho významu, a proto text musí být takový, abychom při jeho porozumění dále prohlubovali vědění.

Orientace na text

V pozdější fázi výzkumu se výzkumník může vrátit k obvyklejším postupům empirických vědců, tedy k formulaci pravidel vztahů s obecnou platností. Toto však není správný postup na začátku textové analýzy. Interpretativní tradice chápe význam jako něco, co je hluboce ukryto v dokumentu a v jeho kontextu. Porozumění vyžaduje posuzování celého dokumentu a jeho pozorné hodnocení. Jenom tak z něj vytěžíme to, co jsme zamýšleli. Ohniskem pozornosti je text samotný a cílem je úplné porozumění významu, který v něm je. Výzkumník se tak orientuje na text jako na něco, čemu je potřeba rozumět samo o sobě. Text tedy není pouhým prostředkem k širšímu universu dat. Text má pro badatele svou autonomní důležitost, čímž se stává vhodným pro interpretaci. Text proto musí být pochopen v celém jeho rozsahu. Naše práce s textem je kontinuálně interpretativní a naším cílem je text správně vyložit.

Dva základní kánony interpretace

Metodologii interpretace textu vládou dva základní kánony:

- 1) Text musíme pochopit z jeho vlastního kontextu, a ne z kontextu výzkumníkova. Hirsh například rozlišuje mezi významem textu (*meaning*) a signifikancí (*significance*) textu. Význam je zahrnut v textu, zatímco signifikance odkazuje na důležitost nebo účinek textu na čtenáře. Účelem analýzy textu je postihnout význam, nikoliv jeho signifikanci.
- 2) Jednotlivým částem může porozumět pouze ve vztahu k celku a celek pochopíme pouze ze znalosti jeho částí.

Rozlišujeme dva samostatné stupně interpretace: výklad slov a slovních spojení a výklad většího významu jednotlivých úryvků a celku. Zásadní význam má vytvoření kontextu, který nejen řídí výklad, ale stává se i hlavní zbraní ve zjišťování validity interpretace.

Všeobecně se uznává, že proces interpretace má podobu kruhu. Interpretace je vymezena hermeneutickým kruhem a ten je jejím hlavním problémem – přímo nevyjádřeným, ale zahrnutým ve výroku, že částem můžeme porozumět pouze ve vztahu k celku, ale celek pochopíme pouze ze vztahu k částem. Uznává se, že hermeneutický kruh nemůže být přetržen, a proto existuje limit míry, do jaké můžeme potvrdit validitu interpretace. Toto vědomí kruhu může být ovšem zakomponováno do interpretace a výklad textu může pokračovat se značným stupněm jistoty. Pravidla pro interpretaci existují a ta vedou náš výklad k validitě.

Napojení na hermeneutický kruh znamená postupné rozšiřování kontextu, tvorbu širších a širších kruhů, v jejichž rámci pohlížíme na význam části nebo na význam celého dokumentu. Tím, jak odsouváme hranice kruhu, kruhovost argumentů ustupuje a je položen základ pro validní interpretaci. Tato závislost na kontextu klade náročné požadavky na badatele. Úspěch analýzy do značné míry záleží na vědomostech, jimiž je výzkumník při analýze vybaven. Jsou to právě tyto do analýzy přinesené vědomosti nebo vědomosti získané během analýzy, které nám umožňují nejen správné určení významu slov a slovních spojení, ale také odpovídající rozšíření hermeneutického kruhu. Interpretativní sociální věda není činností, do níž je možné se zapojit bez vědecké přípravy.

Ten, kdo interpretuje, musí být schopný sestavit teoretický rámec, jímž se řídí kladené otázky a jenž rozvíjí interpretaci. Musí stanovit vhodný kontext a postupně jej rozšiřovat, musí klást otázky, jež rozhodnou o tom, které důkazy jsou relevantní, a musí být schopen správně určit význam slov a slovních spojení v kontextu textu a ne v kontextu interpretujícího.

Takový proces interpretace textu je neustále aktivní. Výzkumník klade otázky textu, dostává odpovědi a pokračuje tím, že srovná konzistentnost těchto odpovědí v rámci celého textu. Vytvářejí se rovněž alternativní interpretace a v textu musí být nalezen zdroj pro jejich zamítnutí. Tento proces musí směřovat nejen ven, tedy k relevantnímu kontextu, ale i dovnitř. Konečný produkt pak musí být celkově konzistentní a zjevný.

Specifická metodologie

V poslední době se filozofové píšící o interpretativních metodách a věnující speciální pozornost problémům validity v interpretaci zabývali formálními požadavky interpretace [srovnej Hirsh 1967; Hollinger 1985; Rainbow a Sullivan 1979; Ricoeur 1969 a 1981]. Tyto požadavky lze nyní rozšířit o příklady z procedur interpretativní metody.

1. Prvním úkolem je výběr a ospravedlnění textu. Kromě kritérií již zmíněných je nutné, aby badatel byl dostatečně přesvědčen, že podrobná analýza určitého konkrétního textu rozšíří naše vědění.

2. Proces interpretace musí začít četbou celého textu. Neměli bychom posuzovat žádné jeho části dřív, než obsáhne celý text. Toto pravidlo se zdá být jasným prvním krokem, a také obvykle je, pokud je text rozumně dlouhý. Nezřídka jsou však texty ve společenských vědách velmi rozsáhlé – celé slohy případů se zaznamenanými informacemi. Pokušení začít interpretovat text po dokončení jedné části roste s uvědoměním si, kolik času bude třeba ke zvládnutí celého textu. Pochopení celku je kritickým bodem pro ja-

koukoliv validní interpretaci částí. Proto jakákoliv myšlenka na výklad textu před tím, než bude čtení celého textu dokončeno, vůbec nepřipadá v úvahu.

3. Poté, co přečteme celý text, stojí před badatelem dva odlišné úkoly. První je určit, o jaký druh dokumentu jde. Lépe řečeno, ten, kdo text interpretuje, musí přesně určit všechna pravidla, jimiž se vznik textu řídil. Například pokud je naším textem dlouhé nestrukturované interview, jaké instrukce měl tazatel? Jak dlouho mělo interview trvat? Bylo nahráváno, filmováno, nebo si tazatel dělal poznámky? Kde se interview konalo? Kdo byl rozhovoru přítomen? Jaký byl předpokládaný vztah mezi tazatelem a dotazovaným? Jak zkušený byl tazatel? Jaký byl zamýšlený předmět interview? Jak měl tazatel regulovat proud informací?

Badatel by měl být citlivý jak k formálním pravidlům určujícím vznik textu, tak i k neformálním pravidlům, jako je kulturou vzorovaný vztah mezi tazatelem a respondentem. Všem těmto pravidlům musíme rozumět, pokud má být text správně interpretován.

4. Dalším krokem je začít interpretaci založenou na četbě celku. Interpretace textu začíná odhadem týkající se toho, o čem dokument jako celek je. Gadamer říká, že: „Jakmile badatel objeví nějaké počáteční srozumitelné elementy, nastíní z nich význam celého textu“ [Rainbow a Sullivan 1979: 149]. Tato vize významu je pak modifikována a rozšiřována, dokud nezůstane ani jeden případ nesouhlasné evidence.

5. Pro rozsáhlé dokumenty se obvykle mohou jejich části rozdělit do oddílů tak, aby každý reprezentoval odlišný příspěvek. Ty jsou pak systematicky analyzovány. Proces pokračuje kombinací hledání a analýzy, tedy jako „nekonečná oscilace interpretativních vizí“ [Gadamer in Rainbow a Sullivan 1979: 149].

6. Směr analýzy je určován kladením otázek k textu. Tyto otázky jsou založeny na zkoumání problému, na záměru interpreta analyzovat text. Otázky vznikají při získávání odpovědí a vytváření významu textu.

7. Jednotlivými řádky textu se zabýváme do hloubky, pečlivě přitom sledujícíe jednak všechna slova a také vynechávky v řádcích textu. Výzkumník začne prvním řádkem textu a pokračuje, dokud všechna slova v dané části nejsou prozkoumána a pečlivě ohodnocena. Výslovnou pozornost věnuje významu slov. Hledá vlastní (inherentní) význam slov, jakož i význam jejich kontextu. To zahrnuje:

a) pečlivou identifikaci jádra komunikace – určení, jaká informace byla sdělována. Tato identifikace obvykle znamená soustředit se ve větě na podstatná jména a slovesa.

b) rozšiřování komunikace, což je technika představená v lingvistické analýze Labova a Fanshela [1977]. Zahrnuje v první řadě identifikaci všech neurčitých vztahů a jejich určení z jiných částí textu nebo ze znalosti kontextu. Například: *On řekl* – kdo je „on“? Tak postupně konstruujeme všechny specifické odkazy. Například: *Události loňského roku demonstrují* – jaké loňské události? Nakonec posuzujeme nevyjádřené implikace toho, co bylo sděleno, a přidáváme je k textu, abychom komunikaci plně porozuměli. V procesu rozšiřování komunikace bývá něco z kontextu dokumentu včleněno do textu a analyzováno.

c) hodnocení výběru slov. To zahrnuje pozornost k odstínu komunikace a k volbě mezi možnostmi s ohledem na styl komunikace. Ptáme se např., zda jde o rozhořčenou poznámku, objektivní hodnocení nebo o jiný druh vyjádření. Velký význam zde má způ-

sob užívání adjektiv a adverbii, které vytvářejí náladu [Srovnej například Empson 1951 nebo Edelman 1977].

- d) analýzu logiky komunikace nebo její absence. Je-li komunikace nelogická, proč tomu tak je?
- e) hodnocení věcného základu komunikace. Jsou fakta správná? Jsou zde všechny údaje, nebo došlo k záměrnému výběru jen některých?
- f) pozornost k přítomnosti jakýchkoliv metafor nebo představ, jež byly vyvolány. Jaké porozumění je zakotveno v určitém výběru metafor a jak se vztahují k významu dané části? Metafory jsou zvláště důležité, pokud se některá opakuje na různých místech textu a je posilována dalšími metaforami podobného významu. Metafory jsou nositeli kulturních významů a jsou voleny proto, že rezonují s implicitním, často částečně skrytým chápáním tvůrce textu. Pokud metaforu v textu sdílí více aktérů, máme stopu ke skrytému významu textu.

Záměrem takto provedené podrobné analýzy naznačené v krocích a) až f) je pochopit, čím analyzovaná část přispívá celku. Na jejím konci je konstrukce významu této části a ten je zaznamenán.

8. Interpretace dané části je pak začleněna do smyslu nebo výkladu celku. Tím, jak stále více této části rozumíme, rozšiřujeme postupně i smysl celku tak, že do něj včleňujeme přínos této části. Kontext celku musí být budován podle toho, jak se vyjevuje, a to ve všech relevantních dimenzích. Klademe si přitom otázky typu: Jaký je původ a prostředí těchto lidí?

9. Interpretace následující části je srovnávána s předcházejícími a tyto výklady se spojují dohromady – to vše neustále s ohledem na rozšiřující se chápání celku. Jak analýza textu postupuje od jedné části k druhé a od části k celku, vzniká oscilace mezi částí a celkem a částí, při níž dochází ke kontinuálně konzistentní interpretaci.

10. Proces interpretace vyžaduje neustálé psaní. Jakmile se vytvoří nová část výkladu, musí se ihned zaznamenat, přiřadit k celku a již existující závěry se musí revidovat.

11. Musí být analyzován celý text. Veškeré relevantní údaje musí být využity. Nesmí docházet k výběru, žádná část textu nemůže být vynechána.

12. Jak postupuje interpretace textu, musí být neustále rozvíjen jeho kontext ve všech relevantních dimenzích. K tomu dochází sledováním všech přímých a nepřímých odkazů v textu, sestavením relevantních předcházejících, současných a následných událostí, určením minulosti a povahy účastníků textu, sledováním kontextu, ve kterém dokument vznikl, a hledáním znalostí potřebných k plnění porozumění textu.

13. Abychom dospěli ke správné interpretaci, musí být vytvořeny i všechny alternativní interpretace; ty musí být posouzeny a musí být nalezen způsob jejich zamítnutí. Při tomto procesu musíme přisoudit různým důkazům různou váhu a musíme přesně stanovit podmínky. Provádíme komparativní vážení důkazů. Alternativní interpretace jsou hodnoceny ve vztahu k relativnímu množství důkazů, k opakování různých druhů důkazů (jako je neustálý výskyt stejné metafor, která pak dává textovému významu větší důležitost), vzhledem k jejich vysvětlovací schopnosti, logice, úplnosti a eleganci. Gadamer hovoří o „perfektní koherenci celkového a konečného významu jako cíli interpretace“ [Gadamer in Rainbow a Sullivan 1979: 146].

14. Prezentace výsledků v publikaci musí být pečlivě připravena. V tradici empirických výzkumů existují formální pravidla pro prezentaci analýzy. Přesně víme, co máme do

článku zahrnout a jak má být napsán. Analýza dokumentů představuje pro prezentaci problém. Zde je důkazem totiž celý text. Labovova a Fanshelova důkladná analýza patnácti minut terapeutického rozhovoru zaznamenaného celkem asi na čtrnácti stranách textu, nabyla při detailní prezentaci rozsahu více než tří set stran. Pro analýzy rozsáhlejších textů je něco podobného nemožné – nikdo by je totiž nečetl. Proto se musíme rozhodnout pro výběr přiměřeného množství textu, jehož prostřednictvím demonstrujeme naši textovou základnu pro interpretaci, bez toho, že bychom text zbytečně opakovali.

Standardy pro validitu

Existují čtyři hlavní kritéria pro hodnocení validity interpretace. První je kritérium konzistence. Je interpretace jednotlivých částí textu konzistentní s interpretací celku nebo s ostatními částmi? Je vznikající argument vnitřně konzistentní? Je naše interpretace dokumentu konzistentní jednak s tím, co víme o kontextu a jednak s tím, co se dělo v dané době?

Druhým kritériem je celistvost. Bere naše interpretace v úvahu veškeré důkazy?

Třetím kritériem je přesvědčivost. Je interpretace přesvědčivá? Je možné vytvořit i jiné výklady, které však nejsou na základě důkazů v textu zvažovány? Dávají různé výroky v textu nezbytně právě tuto interpretaci?

Čtvrté kritérium se týká smysluplnosti. Dává tato interpretace materiálu smysl? Přispívá něčím k porozumění textu a rozšiřuje vědění?

Při interpretaci textu se snažíme o objektivitu v objevování a v rozvíjení hlubinného porozumění dokumentu a jeho kontextu. Gadamer charakterizoval tento proces jako „odhalování utajených vztahů, které text skrývá“ a vyvození závěrů [Rainbow a Sullivan 1979: 130]. To prosté prohlášení ovšem v sobě obsahuje proces vyžadující neutuchající pozornost, svědomité zaujetí pro detaily, věci oddanou kontrolu nad projektováním sebe sama do textu, neustálé pochybování o důkazech, hlubokou znalost oboru a prostředí, ve kterém pracujeme. Především však korektní interpretace vyžaduje ochotu procházet znovu a znovu částí textu, při níž revidujeme a znovu opravujeme názor na význam textu. To vše činíme až do okamžiku, kdy je nalezena interpretace, která je ve shodě s veškerou evidencí.

Výběr metody

Podala jsem přehled o třech různých metodologiích pro analýzu psaných dokumentů. Jedna z nich, interpretativní metoda, byla rozebrána podrobněji, protože přesný návod na její použití je stěží dostupný.

Každá z uvedených metod má svou vlastní oblast aplikace. Vědec v oblasti sociálních věd by měl obvykle volit metodu formální obsahové analýzy. Je mimořádně vhodná pro testování hypotéz, obvyklého cíle výzkumu. Obsahovou analýzu můžeme použít na jakýkoliv problém, pokud může výzkumník specifikovat proměnné, které se mají měřit, a umí rozeznat jejich výskyt v psaném textu.

Glaser-Strausovu metodu bychom měli použít tehdy, a jenom tehdy, kdy je cílem vytvoření formální teorie, jež má kořeny ve studovaném empirickém světě. Je to metoda pro indukci teorie z dokumentů. Proto by se měla její aplikace objevovat méně často než užití obsahové analýzy.

Interpretace textu vyžaduje problém, pro který je úplné a hluboké porozumění určitému textu nezbytné. Je to z hlediska času a pracovního nasazení metoda nejnáročnější. Analýzu textu mohou provádět jen ti, kteří jsou dokonale seznámeni s jeho kontextem.

Zatímco při obsahové analýze můžeme využít i výzkumné asistenty, při Glaser-Straussově metodě ani při analýze textu jim tuto práci svěřit nemůžeme. Ačkoliv se výsledný produkt Glaser-Straussovy metody a metody interpretační analýzy textu vždy liší, obě při správné aplikaci poskytují vysoce sofistikované výsledky.

Přeložili Iva Křížová a Ladislav Rabušic

JANE C. KRONICK působí jako profesorka a ředitelka Ph.D. programu na Graduate School of Social Work and Social Research na Bryn Mawr College v USA. Zabývá se především srovnáváním systémů sociální politiky. V současnosti se soustřeďuje na skandinávský welfare state a analýzu legislativní podpory příjmových nerovností v České republice (ve spolupráci se Školou sociálních studií FF Masarykovy univerzity). Nejnověji vydala knihu *Assault on Equality, a rebuttal to the right wing in the United States* (Praeger 1996).

Literatura

- Bellah, Robert N., Richard Madsen, William Sullivan, Ann Swidler, Steven Tipton 1985. *Habits of the Heart*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Berelson, Bernard 1952. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe, IL: Free Press.
- Edelman, Murray 1977. *Political Language*. New York: Academic Press.
- Empson, William 1951. *The Structure of Complex Worlds*. New York: New Directions.
- Glaser, Barney, Anselm Strauss 1967. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago, IL: Aldine Press.
- Hirsh, E. D. 1967. *Validity in Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- Hollinger, Robert 1969. *Hermeneutics and Praxis*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Holsti, 1969.
- Krippendorff, Klaus 1980. *Content Analysis: An introduction to its Methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Labov, W., David Fanshell 1977. *Therapeutic Discourse*. New York: Academic Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mannheim, Karl 1954. *Ideology and Utopia*. New York: Harcourt, Brace.
- Rainbow, Paul, William Sullivan 1979. *Interpretive Social Science: a Reader*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ricoeur, Paul 1969. *Interpretation Theory*. Fort Worth, TX: Texas Christian University.
- Ricoeur, Paul 1981. *Hermeneutics and the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simmel, Georg 1980. *Essays on Interpretation*. Totowa, N J: Rowman and Littlefield.
- Stone, P. J. et al. 1966. *The General Inquirer*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Weber, Max 1949. *Methodology of the Social Sciences*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Summary

Documents are a rich source of data for the social scientists. They require, however, formal analysis if they are to yield anything other than illustrative examples.

There are three different methodologies available for the analysis of documents. These are formal content analysis, the Glaser-Strauss constant comparative method and text interpretation from a hermeneutic perspective.

The most common of these is formal content analysis. This is a measurement tool which enables the transformation of words, word phrases or longer passages to measured variables which can be later subjected to statistical analysis in the test of hypotheses. In short, this method involves the creation of a dictionary equating words as they occur in documents to categories on variables.

The Glaser-Strauss analysis has a specific purpose - the induction of theory from the empirical world. Therefore its use should be restricted to those times when theory construction in the task. The method involves the search for the regularity of the occurrence of variables in association with each other and therefore the discovery of hypothetical relationships from the study of records of human activity. From these observations drawn from documents, the investigator develops a formal theory.

The last alternative is text interpretation. This method is derived from the analysis of literary texts and negates the positivism of normal social science. Rather this method seeks the unique meaning which inheres within a document. The methods used are those used in traditional literary analysis, careful evaluation of words and phrases in a continual building of the meaning from the whole to the parts and back to the whole. This article reviews the systematic steps in text interpretation. For the social scientist to choose this method, the document itself must be of critical importance to the research.

Neither of the latter two methods are universal methods of document analysis. Both are highly restricted in terms of the end product and should be used only under very specific circumstances when the problem faced by the researcher requires this approach to document analysis.

Od roku 1989 vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR ústavní edici

Pracovní texty – Working papers

V edici jsou publikovány práce teoretické i empirické povahy se zaměřením na různá témata výzkumu.

V průběhu let 1989-1996 vyšlo již 64 titulů. V roce 1996 vyšly tyto tituly:

- WP 96:1 M. Kučera, L. Fialová: Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989; 99 s.
- WP 96:2 V. Houžvička: Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí; 39 s.
- WP 96:3 E. Hanley, P. Matějů, K. Vlachová, J. Krejčí: The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe. A comparison of political and economic elites in the Czech Republic, Hungary and Poland; 49 p.
- WP 96:4 F. Zich: Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí - obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel; 42 s.
- WP 96:5 Z. Mansfeldová: Tripartita jako model prostředkování zájmů v politickém systému České republiky; 45 s.
- WP 96:6 M. Tuček: Zpráva o vývoji sociální struktury české a slovenské společnosti 1945-1993; 80 s.
- WP 96:7 P. Matějů: Subjective Mobility and Perception of Life Chances in Eastern Europe. Empirical evidence against a Marxist view of relationships between subjective and objective mobility; 40 p.
- WP 96:8 J. Vlášil, I. Hradecká, I. Mazálková, G. McDermott: Politics, Skills and Industrial Restructuring. Introductory Findings on Local Institutions of Human Resources Development in Czech Machinery Industry; 105 p.
- WP 96:9 A. Nedomová, T. Kostecký: Národní identita; 37 s.
- WP 96:10 P. Machonin: Socio-Economic Changes in the Czech Republic with an Appendix concerning the 1996 Elections' Results; 38 p.
- WP 96:11 M. Jeřábek: Individuální kontakty obyvatel na česko-německé hranici; 46 s.
- WP 96:12 Q. Kastner: Osídlování českého pohraničí od května 1945; 172 s.

Publikované práce je možno objednat a jsou také volně v prodeji, a to na adrese: Sociologický ústav AV ČR – rozmnožovna, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

tel. (02) 24 22 09 79, 93, 97, l. 282

fax (02) 24 22 02 78

e-mail sociolog@mbox.cesnet.cz